

Δημήτριος Βικέλας: Ένας έμπορος αυτοβιογραφείται¹

ΑΡΙΑΔΝΗ ΜΟΥΤΑΦΙΔΟΥ

Η έρευνα πάνω στις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αντιλήψεις των μεγαλεμπόρων² είναι διεθνώς εξαιρετικά περιορισμένη. Στο πλαίσιο αυτό η περίπτωση του Δημήτριου Βικέλα, που ακολούθησε την τυπική σταδιοδρομία των μελών μεγάλων εμπορικών οικογενειών της ελληνικής διασποράς στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ως επιτυχημένος έμπορος, αλλά και πεζογράφος, διανοούμενος και διακεκριμένος άνθρωπος των γραμμάτων, ο Βικέλας άφησε πίσω του ένα έργο το οποίο μας επιτρέπει να διερευνήσουμε τον τρόπο που αντιλαμβάνονταν τον κόσμο γύρω του. Το έργο αυτό περιλαμβάνει την αυτοβιογραφία του,³ ένα ιδιωτικό αρχείο πάνω στο οποίο βασίζεται μία πιο λεπτομερής βιογραφία, γραμμένη από τον ανεψιό του Αλέξανδρο Οικονόμου,⁴ πολλές λογοτεχνικές και ιστορικές μελέτες, μεταφράσεις, ποίηση, κι ένα σημαντικό αφηγηματικό έργο,⁵ όπως για παράδειγμα διηγήματα αλλά και το προδρομικό μυθιστόρημα *Λουκής Λάρας*,⁶ το οποίο εισάγει το νέο ιδανικό της αστικής ευημερίας και μη συμμετοχής στη δημόσια ζωή.

Η παρούσα μελέτη θα εξετάσει το πώς ο Βικέλας αντιλαμβάνονταν ορισμένες όψεις του κόσμου των εμπόρων, αλλά και την πολιτική, τις διεθνείς εξελίξεις και την εθνική ιδέα, καθώς και την πρωτοπόρο παρουσίαση ενός νέου τύπου εμπόρου που αντιπροσώπευε το ιδανικό της ειρηνικής και εύπορης αστικής ζωής.

Η ζωή και το έργο του Βικέλα⁷

Ο Βικέλας γεννήθηκε στην Ερμούπολη το 1835, και πέθανε στην Αθήνα το 1908. Καταγόταν από οικογένεια εμπόρων και ανήκε κοινωνικά και οικονομικά στους Έλληνες της διασποράς. Η οικογένεια του πατέρα του καταγόταν από τη Βέροια, ενώ της μητέρας του από τα Ιωάννινα. Και οι δύο παππούδες του μετακόμισαν σε πολύ νεαρή ηλικία στην οθωμανική πρωτεύουσα, όπου εγκαθίδρυσαν σημαντικούς εμπορικούς οίκους στο Γαλατά. Και

¹ Το κείμενο αυτό βασίζεται σε μία ευρύτερη μελέτη που δημοσιεύθηκε στα αγγλικά με τίτλο «Greek Merchant Families Perceiving the World: The Case of Dimitrios Vikelas», *Mediterranean Historical Review* 23/2, 2008, 143–164.

² Ο όρος «μεγαλέμπορος» δηλώνει τους εμπόρους που ασχολούνταν με το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο. Η εμπέλεια των επιχειρήσεών τους ήταν ευρύτατη, και συγκέντρωναν τεράστια κέρδη. Το μεγάλο κεφάλαιο που διέθεταν τους έδινε τη δυνατότητα να κάνουν επενδύσεις και να εγκαινιάζουν νέες οικονομικές επιχειρήσεις. Βλ. ΚΑΡΔΑΛΗΣ 1997, 58–59, ΚΑΡΔΑΛΗΣ 1998, 25–26, 114–135, 135–143. Πρβλ. με GILBAR 2003, 1–2, υποσ. 1, υποσ. 2.

³ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908.

⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1953.

⁵ ΒΙΚΕΛΑΣ 1997.

⁶ ΒΙΚΕΛΑΣ 1879.

⁷ Για τη ζωή και το έργο του Βικέλα βλ. ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, ΜΗΛΑΛΑΝΟΣ 1945, ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1953, ΣΑΧΙΝΗΣ 1982, ΒΙΚΕΛΑΣ 1991, ΤΕΡΑΔΗΜΟΥ 1991, ΒΙΚΕΛΑΣ 1997, ΛΕΤΣΑΣ 1951, ΧΙΟΝΙΔΗΣ 1986, ΧΙΟΝΙΔΗΣ 2006, ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ 2006, ΤΖΙΟΥΒΑΣ 2009.

οι δύο εμπορικοί οίκοι άκμασαν μέχρι την εποχή της ελληνικής επανάστασης, οπότε οι δύο οικογένειες αναγκάστηκαν να διαφύγουν και έχασαν όλη την περιουσία τους. Ο παππούς Δημήτριος Βικέλας διέφυγε στη Μύκονο με τους δυο γιους και τις δυο κόρες του, και από εκεί η οικογένεια εγκαταστάθηκε στη Σύρο. Ο Γεώργιος Μελάς ακολούθησε τη διαδρομή Οδησσό – όπου οι αδελφοί Μελά είχαν επίσης ένα εμπορικό κατάστημα –, Ανκόνα (μέσω Φιούμε), Κέρκυρα, και μετά πάλι πίσω στην Οδησσό και Κέρκυρα, για να εγκατασταθεί τελικά στη Σύρο μαζί με την οικογένειά του.⁸ Στη Σύρο ο Εμμανουήλ Βικέλας, συνάντησε και παντρεύτηκε την Σμαράγδα Μελά.

Μετά το γάμο των γονιών του, και σύμφωνα με το μοντέλο των εμπορικών οικογενειών, οι δεσμοί με την οικογένεια Μελά έγιναν δεσμοί οικονομικής συνεργασίας. Ο ίδιος ο Δημήτριος Βικέλας ακολούθησε την επικερδή σταδιοδρομία του εμπορικού οίκου *Αδελφοί Μελά*, που είχε ιδρυθεί από τον εμπορικό οίκο *Ανεψιοί Μαύρου* με έδρα στην Οδησσό και Ταγκανρόγκ, και που συνδεόταν επίσης με την οικογένεια Μελά.⁹ Το 1866, ο Βικέλας παντρεύτηκε την Καλλιόπη Γεραλοπούλου, κόρη ενός από τους πλουσιότερους Έλληνες εμπόρους του Λονδίνου, του Κωνσταντίνου Γεραλόπουλου.¹⁰

Σε πολύ νεαρή ηλικία ο Δημήτριος Βικέλας ξεκίνησε να εργάζεται ως μαθητευόμενος στο γραφείο του πατέρα του στην Οδησσό, σύμφωνα με τη συνηθισμένη τακτική των ελληνικών εμπορικών οικογενειών. Το 1852, σε ηλικία δεκαεπτά ετών, άρχισε την εμπορική του σταδιοδρομία στο Λονδίνο στην επιχείρηση του θείου του, Βασιλείου Μελά, μία μέση επιχείρηση της ελληνικής κοινότητας της βρετανικής πρωτεύουσας. Το 1854 η εταιρεία που συνδεόταν με τον εμπορικό οίκο του Μαύρου στην Οδησσό διαλύθηκε, και οι αδελφοί Βασίλειος και Λέων Μελάς ίδρυσαν μία δική τους ανεξάρτητη επιχείρηση με βάση το Λονδίνο. Βασίζόμενοι σε μέλη της οικογένειας, δύο επιπλέον εμπορικοί οίκοι ιδρύθηκαν το 1857: ένας στο Γαλατά υπό τη διεύθυνση του νεότερου αδελφού Μιχαήλ, ο άλλος στη Μασσαλία υπό τη διεύθυνση του Κωνσταντίνου, που εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη, και του Λέοντα, που εγκατέλειψε το Λονδίνο, ενώ ο Βασίλειος έμεινε επικεφαλής του εμπορικού οίκου στη βρετανική πρωτεύουσα.¹¹ Οι θείοι του Βικέλα εμπορεύονταν σιτηρά, εισήγαγαν φορτία με ιστιοφόρα από το Δούναβη και τη νότια Ρωσία. Ο εμπορικός οίκος των αδελφών Μελά με τα δύο υποκαταστήματα στη Μασσαλία και στο Γαλατά διέθετε κεφάλαιο 37.000 λιρών.¹² Μετά τη διάλυση της εταιρείας *Αδελφοί Μελά και Δ. Βικέλας*,¹³ είκοσι τέσσερα χρόνια μετά την άφιξή του στο Λονδίνο, ο Βικέλας μπορούσε πια να αποσυρθεί από το εμπόριο και να ζήσει μια εύπορη ζωή. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1876, αλλά έφυγε γρήγορα για την Ευρώπη εξαιτίας της ξαφνικής αρρώστιας της συζύγου του, και μπόρεσε τελικά να εγκατασταθεί στην Αθήνα μόλις το 1896.

⁸ ΜΕΛΑΣ χ.χ., 201–218, ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 5.

⁹ ΜΕΛΑΣ χ.χ., 201, ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ 1953, 18–19.

¹⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ 1953, 291.

¹¹ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 325.

¹² ΔΗΤΣΑ 1991, 38*.

¹³ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 326, ΤΕΡΑΗΜΟΣ 1991, 43.

Ο Βικέλας είναι ευρύτερα γνωστός ως πεζογράφος και άνθρωπος των γραμμάτων. Μαζί με το Γεώργιο Βιζυηνό θεωρείται πρόδρομος του ελληνικού ηθογραφικού διηγήματος. Τα έργα του μεταφράστηκαν σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες, συχνά από γνωστούς νεοελληνιστές. Ήταν μία προσωπικότητα με ευρύτατες πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες, και πήρε ενεργό μέρος σε διάφορες διεθνείς επιτροπές, κυρίως λογοτεχνικής φύσεως. Το 1894 εξελέγη πρώτος πρόεδρος (1894–1896) της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής για την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων που διεξήχθησαν στην Αθήνα το 1896. Στις πρωτοβουλίες του σφειλείται η σύσταση και η λειτουργία του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, η ίδρυση του Οίκου Τυφλών και της Προτύπου Μαθητικής Σκοπευτικής Σχολής, καθώς και η θεμελίωση της Εργατικής Σχολής. Η κοινωνική του δράση απορρόφησε όλη σχεδόν τη δραστηριότητά του στα τελευταία χρόνια της ζωής του.¹⁴

«Ευγένεια» και εμπορικός κόσμος

Ο τρόπος που ο Βικέλας αντιλαμβάνονταν και προσδιόριζε τις παραμέτρους και το βαθύτερο νόημα του κόσμου των εμπόρων, στον οποίο ανήκε, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σε όλο το αυτοβιογραφικό του έργο τονίζει επανειλημμένα την εσωτερική αντίθεση μεταξύ «κλίσεως» και «καθήκοντος». Από τη μια τοποθετείται η επιθυμία και το πάθος του να γίνει άνθρωπος των γραμμάτων, και οι ειλικρινείς προσπάθειές του να συνδυάσει λογοτεχνικές και λόγιες ενασχολήσεις πλάι στις εμπορικές του δραστηριότητες, κι από την άλλη βρίσκεται ο προορισμός και το καθήκον του να γίνει έμπορος, όχι μόνο επειδή έπρεπε να ακολουθήσει την οικογενειακή παράδοση, αλλά και επειδή μετά την χρεοκοπία του πατέρα του δεν είχε άλλη επιλογή.¹⁵

Παρόλα αυτά, ο κόσμος των εμπόρων περιελάμβανε σημαντικές πτυχές, τις οποίες εκτιμούσε βαθύτατα, όχι μόνο για λόγους πίστης και αφοσίωσης προς την οικογενειακή παράδοση. Ο Βικέλας αναφερόταν τόσο στην καταγωγή όσο και στον κόσμο των εμπόρων ως έναν κόσμο «ευγενείας»: ήταν, για τον Βικέλα, ένας κόσμος προνομίων, καθηκόντων, ευθυνών, που βασιζόταν στην παιδεία, παράδοση και εντιμότητα· ένας κόσμος που έδινε στα μέλη του την υπερηφάνεια και την αξιοπρέπεια της οικονομικής ανεξαρτησίας. Ο όρος «ευγένεια», που χρησιμοποιείται στο κείμενο, αναφέρεται στην αποφασιστική αλληλεξάρτηση μεταξύ αξιοπρέπειας και οικονομικής ανεξαρτησίας που διασφάλιζε η ενασχόληση με το εμπόριο:

«Αλλ' όμως θεωρώ ως ευτύχημα την καταγωγήν εξ οικογενείας, της οποίας πολλάί κατά διαδοχήν γενεαί έτυχαν ελευθερίου αγωγής και διετήρησαν παραδόσεις συντελούσας προς εξύψωσιν της ηθικής αξιοπρεπείας των μελών της. Κατά τοσούτον, και μόνον κατά

¹⁴ ΣΑΧΙΝΗΣ 1982, 58–59. Ο Απόστολος Σαχίνης διαχωρίζει τρεις φάσεις στη ζωή του Βικέλα: Στην πρώτη φάση (Λονδίνο, 1852–1876) ήταν κυρίως έμπορος, στη δεύτερη φάση (Παρίσι, 1878–1896) ήταν κυρίως ο λογοτέχνης και ο λόγιος, ενώ στην τρίτη φάση (Αθήνα, 1896–1908) ήταν κυρίως ο κοινωνικός άνθρωπος, ο οργανωτής και κοινωφελών έργων, συλλόγων και ιδρυμάτων. Ibid.

¹⁵ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 170–172.

τοσούτον, εκτιμώ τα αγαθά της ευγενείας και εννοώ την αξίαν της. Άλλως, η ευγένεια δεν έχει σημασίαν άνευ πλούτου, ή τουλάχιστον άνευ βαθμού τινός υλικής ανεξαρτησίας. Ο μη δυνάμενος να συντηρηθῆ εἰς την κοινωνικὴν βαθμίδα ὅπου ἐγεννήθη, θα ἐκπέσῃ ἐξ ἀνάγκης εἰς βαθμίδα υποδεεστέραν, ἢ δε λάμπεις της καταγωγῆς ἐξατμίζεται τότε, λησμονουμένη και παρὰ ἄλλων και παρ' αὐτοῦ του ἐξ ευγενῶν καταγωμένου.»¹⁶

Απαντώντας σε μία νέα γενιά Ελλήνων, που εξιδανίκευε την εργασία στο δημόσιο, αλλά ήθελε γρήγορη επιτυχία και πολλά χρήματα, και ταυτόχρονα περιφρονούσε τον κόσμο των εμπόρων, ο Βικέλας τόνιζε την ψευδαίσθηση μιας τέτοιας αντίληψης της πραγματικότητας. Η εργασία σε δημόσια υπηρεσία, υποστηρίζει, μπορεί να προσφέρει αναμφίβολα μία έντιμη ζωή, αλλά δεν μπορεί ποτέ να προσφέρει τον πλούτο και την οικονομική ανεξαρτησία, που διασφαλίζει το εμπόριο.¹⁷

Αυτό ισχύει όχι μόνο για τους απλούς δημοσίους υπαλλήλους, αλλά και για όσους κατέχουν υψηλά κρατικά αξιώματα. Είναι χαρακτηριστικά τα παραδείγματα από την ίδια του την οικογένεια. Στο πλαίσιο του συστήματος της συγγενικής αλληλοβοήθειας και της επιχειρηματικής συνεργασίας¹⁸ η οικογένεια έφερε στους κόλπους της όχι μόνο, όπως στην περίπτωση του Βικέλα, νεαρά μέλη που είχαν ανάγκη από εργασία και οικονομική ανεξαρτησία, αλλά και μέλη που ήταν επιτυχημένα και διαπρεπή σε άλλους τομείς, αλλά που έπρεπε να ενταχθούν στις οικογενειακές επιχειρήσεις για μεγαλύτερη ασφάλεια και πλούτο, όπως στην περίπτωση του Λέοντα και του Κωνσταντίνου Μελά.

Ο Λέων Μελάς (1812–1879) υπήρξε ένας εξέχων νομικός, πολιτικός και συγγραφέας. Διετέλεσε δικαστής, διορίστηκε καθηγητής στη Νομική του Πανεπιστημίου Αθηνών, και υπήρξε δύο φορές Υπουργός Δικαιοσύνης. Είχε ήδη μία επιτυχημένη πολιτική καριέρα, όταν αποσύρθηκε αποθαρρυσμένος και απογοητευμένος από την πολιτική. Συνέχισε να εργάζεται ως δικηγόρος μέχρι το 1848, όταν ο αδελφός του Βασίλειος ήρθε στην Αθήνα. Ο Βασίλειος Μελάς έπεισε το Λέοντα να τον ακολουθήσει ως συνεταιρός στο νέο εμπορικό κατάστημα που επρόκειτο να ιδρύσει στο Λονδίνο.¹⁹

Ο Βασίλειος έπεισε επίσης τον αδελφό του Κωνσταντίνο να παραιτηθεί από τη θέση του πρωτοδίκη στην Ελλάδα, και να ακολουθήσει την εμπορική σταδιοδρομία. Ο Κωνσταντίνος Μελάς (1814–1905) πήγε στην οθωμανική πρωτεύουσα ως βοηθός του πατέρα του Γεωργίου, ενώ αργότερα ανέλαβε μαζί με τον πατέρα του τη διεύθυνση του εμπορικού οίκου της Κωνσταντινούπολης. Το έτος 1857, μαζί με τον αδελφό του Λέοντα, ανέλαβε τη διεύθυνση του νέου εμπορικού καταστήματος της οικογένειας Μελά στην Μασσαλία.²⁰

¹⁶ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 8.

¹⁷ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 320–321.

¹⁸ Για τη σημασία του συστήματος της συγγενικής αλληλοβοήθειας και της επιχειρηματικής συνεργασίας για τον έλεγχο και την οργάνωση των δικτύων βλ. ΧΑΡΑΛΑΥΤΗ 2001, 145–151.

¹⁹ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 172, 231, 243, ΜΕΛΑΣ χ.χ., 239–264.

²⁰ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 59, 172, 243, ΜΕΛΑΣ χ.χ., 199, 252, 285.

Δημήτριος Βικέλας: Ένας έμπορος αυτοβιογραφείται

Ο Βασίλειος Μελάς (1819–1894) φρόντισε ιδιαίτερα να εντάξει τους αδελφούς του, αλλά και τον ανεψιό του, Δημήτριο Βικέλα, στην οικογενειακή επιχείρηση, εξασφαλίζοντας έτσι πλούτο και άνετη ζωή γι' αυτούς και τις οικογένειές τους. Ο Βασίλειος ξεκίνησε την εμπορική του σταδιοδρομία στη Σύρο ως υπάλληλος του Ευστράτιου Ράλλη, ο οποίος και υπήρξε και ο πρώτος δάσκαλός του στο εμπόριο. Ακολούθησε τον πατέρα του στην Ταγκανρόγκ, και τον διαδέχθηκε ως διευθυντής του εμπορικού οίκου Μαύρου, όταν ο πατέρας του έφυγε και εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Αργότερα πήγε στο Λονδίνο. Καθώς ανδρώθηκε μέσα στις περιπέτειες της ελληνικής επανάστασης, αισθανόταν έντονα την ανάγκη για οικονομική ανεξαρτησία. Οι κακουχίες που πέρασε σε νεαρή ηλικία άναψαν μέσα του τον πόθο να εξασφαλίσει μια άνετη ζωή για τον εαυτό του και την οικογένειά του.²¹

«... φρονώ δε,» γράφει ο Βικέλας στην αυτοβιογραφία του, «ότι, άνευ του Βασιλείου Μελά, και εκείνοι και εγώ αυτός θα ήμθα ευύπόληπτα και ίσως όχι άχρηστα μέλη της κοινωνίας, αλλά θα εγηράσκαμεν όλοι χωρίς να έχωμεν την δια του εμπορίου αποκτηθείσαν άνεσιν, έστω και την σχετικήν.»²²

Έτσι λοιπόν ούτε ο μισθός του δημοσίου υπαλλήλου ούτε τα υψηλά κρατικά αξιώματα μπορούν να εξασφαλίσουν την οικονομική άνεση, που διασφαλίζει την αξιοπρέπεια, μια και πλούτος σημαίνει ταυτόχρονα και απαλλαγή από εξωτερικές δεσμεύσεις, και προσωπική ελευθερία – και ελευθερία κινήσεων –, που παρέχει η ένταξη στο εμπόριο και τις ευρύτετες οικογενειακές επιχειρήσεις.

Ωστόσο ο Βικέλας επισημαίνει πως η επιτυχία στον εμπορικό κόσμο ήταν μία πολύ δύσκολη υπόθεση, και απαιτούσε πολλές ικανότητες και προσόντα. Η διεθνής διάκριση των Ελλήνων μεγαλεμπόρων οφειλόταν στην αφοσίωσή τους στη δουλειά, στη συνεχή επιμέλεια, την ιδιοφυΐα, το ταλέντο στο συνδυασμό επιχειρήσεων, την αγάπη για τα χρήματα και την οικονομία, και κυρίως την ακρίβεια στις συναλλαγές – χωρίς την οποία δεν μπορούν να επιτευχθούν ούτε η εμπιστοσύνη ούτε το καλό όνομα, οι κύριες βάσεις της συνεχούς και σταθερής προόδου του εμπόρου.²³

Στην *Εμπορική Εγκυκλοπαιδεία Ερμής ο Κερδώος (1815–1817)*, οι έμποροι παρακινούνταν να υιοθετούν σεμνότητα, λιτότητα, σεβασμό στους μεγαλύτερους, εντιμότητα στις συναλλαγές τους, συνέπεια στις πληρωμές και τις υποχρεώσεις τους, και να υποστηρίζουν την εκπαίδευση των νέων εμπόρων. Δεν ήταν αρκετό για έναν έμπορο το να είναι ελληνικής καταγωγής και να ανήκει σε οικογένεια εμπόρων. Το πιο σημαντικό απ' όλα ήταν να έχει τη φήμη πως είναι έντιμος, ενώ ταυτόχρονα υπήρχαν άγραφοι κανόνες σωστής ηθικής και εμπορικής συμπεριφοράς.²⁴

²¹ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 243, ΜΕΛΑΣ χ.χ., 286–292.

²² ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 243.

²³ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 320–321.

²⁴ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1815, BITROS, PÉPELISIS MINOGLOU 2007, 12.

Ο κώδικας συμπεριφοράς, οι ικανότητες και τα προσόντα που αναφέρει ο Βικέλας με τόση ακρίβεια, είναι γνωστά και θα μπορούσαν να θεωρηθούν κοινός τόπος. Ο Ανδρέας Συγγρός, το αναγνωρισμένο πρότυπο του πιο επιτυχημένου εμπόρου – επιχειρηματία – τραπεζίτη της εποχής του, έκανε ανάλογες αναφορές στα *Απομνημονεύματά* του την ίδια περίπου εποχή.²⁵ Ο Βικέλας ωστόσο ακολουθεί έναν διαφορετικό δρόμο. Προσπαθώντας να ορίσει τα συστατικά στοιχεία του πραγματικού εμπόρου, παρουσιάζει τον εαυτό του ως μία εναλλακτική περίπτωση. Επισημαίνει πως παρόλο που από την αρχή της εμπορικής του σταδιοδρομίας είχε την υποστήριξη, την καθοδήγηση και την αγάπη των θείων του και επίσης πολλά από τα απαραίτητα προσόντα, του έλειπε αυτό που χρειαζόταν περισσότερο για να γίνει κάποιος ένας αληθινός έμπορος: η εμπορική ιδιοφυΐα, το ταλέντο, και η επιθυμία για πλούτο.²⁶ Αλλά όχι μόνον αυτό. Εφόσον η αφοσίωση και το πάθος χαρακτήριζαν τον ιδεώδη τύπο εμπόρου, ο Βικέλας θεωρούσε πως ο ίδιος δεν ταίριαζε σε αυτό το πρότυπο.²⁷

Στην πραγματικότητα ο Βικέλας είχε πλήρη συναίσθηση των ικανοτήτων και της επιτυχίας του στην εμπορική του σταδιοδρομία. Ωστόσο αυτό που προσπαθεί να τονίσει αφορά την ουσία του αληθινού εμπόρου, που περιλαμβάνει όχι μόνο ταλέντο, αλλά και πάθος και αφοσίωση στη δουλειά, ένα ζήτημα που ήταν στενά συνδεδεμένο με την «κλίση» στο επάγγελμα. Και ενώ στην περίπτωση του Συγγρού, η «κλίση» του ήταν το εμπόριο,²⁸ στην περίπτωση του Βικέλα, η «κλίση» του ήταν τα γράμματα.²⁹

Ελληνική επανάσταση και διεθνείς κρίσεις

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιμετώπιση των μεγάλων εθνικών και διεθνών γεγονότων από τον Βικέλα. Στα πλαίσια αυτά ο ελληνικός αγώνας για την ανεξαρτησία κατέχει κεντρική θέση. Ο τρόπος που ο Βικέλας προσλαμβάνει την ελληνική επανάσταση ενέχει διαφορετικά επίπεδα και διαφορετικές οπτικές γωνίες πρόσληψης. Για τον Βικέλα, η επανάσταση του 1821 ήταν συνδεδεμένη τόσο με την ιστορική και την εθνική μνήμη, όσο και με τη συλλογική μνήμη της οικογένειας.

Πριν από την έκρηξη της επανάστασης, και οι δύο οικογένειες των γονέων του Βικέλα ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη και οι εμπορικοί οίκοι Μελά και Βικέλα ευημερούσαν. Όπως και οι υπόλοιποι έλληνες έμποροι της οθωμανικής πρωτεύουσας, και οι δύο οικογένειες ήταν μέλη της Φιλικής Εταιρείας, αν και η οικογένεια Βικέλα δεν συμμετείχε ενεργά στις δραστηριότητες της μυστικής οργάνωσης, σε αντίθεση με όλα τα μέλη της οικογένειας

---

²⁵ ΣΥΓΓΡΟΣ 1908, 122–123.

²⁶ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 321.

²⁷ Βλ. ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 320–321.

²⁸ Ο πατέρας του Συγγρού επιθυμούσε ο γιος του να σπουδάσει ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, αλλά η κλίση του, ο προορισμός του και η βαθιά επιθυμία του ήταν να γίνει έμπορος. Βλ. ΣΥΓΓΡΟΣ 1908, 78–79.

²⁹ Η Δήτσα υποστηρίζει πως εδώ δεν πρόκειται για άμεση σύνδεση της κλίσεως του ατόμου, ιδιαίτερα της κλίσεως στο εμπόριο, με τον προτεσταντισμό, ωστόσο θεωρεί πως αντικατοπτρίζονται κάποιες από τις ιδέες που διακηρύσσονταν από τον Λουθηρανισμό και τον Καλβινισμό. Βλ. ΔΗΤΣΑ 1991, 44*. Για την έννοια της «κλίσεως» (*Beruf, Berufung*) στο Λούθηρο και του «προορισμού» στον Καλβίνο, βλ. WEBER 1976.

Μελά, τους υπαλλήλους και τους συνεταιίρους τους.³⁰ Η έκρηξη της επανάστασης σήμαινε για όλους απώλειες ζωής, φυγή, πολυάριθμες μετακινήσεις και στάσεις σε διαφορετικά μέρη και χώρες, προσφυγική ζωή, απώλεια περιουσιών και ζωή στη φτώχεια.³¹

Φαίνεται πως οι γυναίκες είχαν διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης και διαχείρισης του παρελθόντος και ήταν εκείνες που αφηγούνταν κατά κανόνα τις ιστορίες της φυγής και τις περιπέτειες κάθε μέλους της οικογένειας ξεχωριστά, ενώ οι άνδρες είχαν άλλους τρόπους αντιμετώπισης, διαχείρισης και επεξεργασίας του παρελθόντος.³² Ο Βικέλας προσφέρει μία ακριβή εικόνα της σιωπηλής θλίψης για ό,τι χάθηκε, και για τη ριζική αλλαγή και μετάβαση από τον πλούτο στη φτώχεια.³³ Στην αυτοβιογραφία του περιγράφει μία χαρακτηριστική σκηνή με τον πατέρα του, Εμμανουήλ, να πηγαίνει μαζί του μια βόλτα στο Φανάρι, μιλώντας και δείχνοντάς του τα μεγαλόπρεπα κτίρια των δύο οικογενειών και των συγγενών τους, ενώ το παιδί με έκπληξη άρχισε να αντιλαμβάνεται τη διαφορά από την πραγματικότητα στην οποία είχε γεννηθεί στη Σύρο.³⁴

Στην παιδική του ηλικία ο Βικέλας προσελάμβανε την επανάσταση μέσα από τις διηγήσεις της οικογενειακής ιστορίας, με φόβο και τρόμο, μέσα από τα μάτια ενός παιδιού.³⁵ Από την αφήγησή του γίνεται εμφανές πως η ιστορία της οικογένειας υιοθετείται, γίνεται σεβαστή και τιμάται από τη νεότερη γενιά, ενώ η πίστη και η αφοσίωση στην οικογένεια είναι κεντρικής σημασίας.

Μία άλλη σημαντική όψη της επανάστασης αποτελούσε η ξαφνική απώλεια περιουσιών, κυρίως η διακοπή των εμπορικών δραστηριοτήτων και του τρόπου ζωής των παραδοσιακών ελληνικών εμπορικών οικογενειών (εμπορικά δίκτυα, επικοινωνία, κινητικότητα, κοσμοπολιτισμός κ.λπ.). Η σημασία της αναζήτησης ευρύτερου ορίζοντα μετά την επανάσταση αφορούσε όχι μόνο τη διεύρυνση και αποκατάσταση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, αλλά και μία διαφορετική αντίληψη και έναν διαφορετικό τρόπο ζωής.³⁶

Ο Βικέλας τόνιζε ιδιαίτερα τη διεύρυνση των οριζόντων, που υπήρξε αποφασιστικής σημασίας για τη δομή και τη λειτουργία των ελληνικών εμπορικών οίκων και των δικτύων

---

³⁰ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 4–5, 216–219, ΟΙΚΟΝΟΜΟΓ 1953, 21–23, ΜΕΛΑΣ χ.χ., 207–217.

³¹ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 4–5, 216–219.

³² ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 4–5.

³³ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 17–18.

³⁴ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 18.

³⁵ Πρβλ. επίσης με ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 29–30, 310–313.

³⁶ Κινητικότητα και κοσμοπολιτισμός χαρακτήριζε τη ζωή του Βικέλα και μετά την εγκατάστασή του στην Ελλάδα, γεγονός που επικρίθηκε έντονα από τους συγχρόνους του. Ιδιαίτερα διαφωτιστικό γι' αυτήν την αντίληψη είναι το σχόλιο του Βικέλα λίγο πριν φύγει από την Κωνσταντινούπολη για το Λονδίνο, όπου θα ξεκινούσε την επαγγελματική του σταδιοδρομία: «Η ιδέα ότι θα μεταβώ εις την Αγγλίαν, ότι θα διέλθω την Ιταλίαν, την Γαλλιαν, ότι θα ίδω τα θαυμάσια του πολιτισμού, εμετρίαζε την λύπην μου δια τον χωρισμόν από την μητέρα μου. Άλλως, ο ανέκαθεν πλάνης βίος μας και η διασπορά της οικογενείας εις Δύσην και Ανατολήν με είχαν προετοιμάσει προς εύκολον παραδοχήν παντός σχεδίου μετατοπίσεως.» (ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 169.)

τους.³⁷ Μετά την ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, και μια κάποια ομαλοποίηση των σχέσεων με την οθωμανική αυτοκρατορία, πολλές εμπορικές οικογένειες κινήθηκαν πέρα από τα στενά όρια του ελληνικού κράτους και στράφηκαν στην αναζήτηση ευρύτερου ορίζοντα.³⁸ Πάντα με βάση το σύστημα της συγγενικής αλληλοβοήθειας και συνεργασίας, ο Γεώργιος Μελάς, για να μείνουμε στο παράδειγμα του παππού του Βικέλα, εγκατέλειψε την υψηλή θέση που κατείχε στην Ελλάδα στον τομέα της δικαιοσύνης, και έφυγε από τη Σύρο για την Ταγκανρόγκ και αργότερα για την Κωνσταντινούπολη, όπου κατάφερε είκοσι περίπου χρόνια μετά την ελληνική επανάσταση, να αποκαταστήσει τις επιχειρήσεις του στην οθωμανική πρωτεύουσα. Μέχρι το 1848 οι εμπορικές δραστηριότητες της οικογένειας Μελά (των αδελφών και εξαδέλφων Μελά) εξαπλώνονταν στη Μόσχα, Οδησό, Κωνσταντινούπολη, Ταγκανρόγκ, Βηρυτό, Μασσαλία και Λονδίνο.³⁹

Η εμπειρία της ελληνικής επανάστασης συνδεόταν, όπως είναι φυσικό, και με μία εξιδανίκευση του εθνικού ιδεώδους, που ποτέ δεν αμφισβητήθηκε και η οποία εντασσόταν σε μια φιλελεύθερη παράδοση γενεών. Εθνικές ιδέες, το ιδανικό της ελευθερίας και το μίσος για τους τυράννους καλλιεργούνταν μέσω της εκπαίδευσης και της παράδοσης, και ήταν επηρεασμένα από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό και τις αρχές της γαλλικής επανάστασης. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο γίνονταν αντιληπτές οι διεθνείς εξελίξεις στην περίπτωση του Βικέλα νωρίς ακόμα μέσα από τα μάτια ενός παιδιού, και αργότερα ενός νέου άντρα.

Κατά τη διάρκεια του επαναστατικού έτους 1848 ο Βικέλας ήταν δεκατριών ετών και ζούσε με την οικογένειά του στην Κωνσταντινούπολη. Όπως και οι συνομήλικοί του έτσι και ο Βικέλας παρακολούθησε τις εξελίξεις στην Ευρώπη με περιέργεια και ενθουσιασμό. Οι δυτικές επαναστάσεις προσλαμβάνονταν ως ο αγώνας των ευρωπαϊκών καταπιεσμένων λαών εναντίον των τυράννων τους. Το σχήμα ήταν ξεκάθαρο: η Αυστρία και η Ρωσία αντιπροσώπευαν την τυραννία· οι Ιταλοί και οι Ούγγροι αγωνίζονταν για την εθνική τους ελευθερία εναντίον των τυράννων.⁴⁰

«Ο γενικός σάλος της Ευρώπης είχε τον αντίκτυπό του εις τας νεαράς μας καρδίας. Πώς ήτο δυνατόν οι συνηλικιώται μου και εγώ να συμπαθώμεν προς τους αντιπάλους της Ελευθερίας;»⁴¹

«Εκ βρεφικής ηλικίας ανετράφη ακούων παιάνας ελευθερίας και υμνουμένην την αντίστασιν κατά της τυραννίας· τροφή μου διανοητική υπήρξαν τα θούρια άσματα του Ρήγγα και οι στίχοι των δύο Σούτσων.»⁴²

³⁷ Σύμφωνα με τον Παναγιωτόπουλο το τμήμα της ελληνικής αστικής τάξης που εγκαταστάθηκε στο εθνικό κέντρο κατάφερε μέσω των Ελλήνων της οθωμανικής αυτοκρατορίας να διατηρήσει ένα ευρύ πεδίο δράσης στην αυτοκρατορία και τις χώρες που συνδέονταν με αυτήν, παρά την χαμηλή οικονομική της κατάσταση. Βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, 1980, 223.

³⁸ Βλ. ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 20. Πρβλ. επίσης με ΔΕΡΤΙΑΝΗΣ 1985, 58, ΚΑΡΑΛΗΣ 1987, ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ 1986, 84–98.

³⁹ ΜΕΛΑΣ χ.χ., 201–235, 198–199, ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 5, 20, 59.

⁴⁰ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 84–85.

⁴¹ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 85.

⁴² ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 84.

Ο κριμαϊκός πόλεμος (1845–1856) βρήκε τον Βικέλα στο Λονδίνο να εργάζεται στο εμπορικό κατάστημα των θείων του. Στην αυτοβιογραφία του παρουσιάζει αναλυτικά τις αντιδράσεις και τις προσπάθειες της ελληνικής εμπορικής κοινότητας, συμπεριλαμβανομένης και της δικής του συμβολής, στην υποστήριξη και προάσπιση του εθνικού ζητήματος.⁴³ ο τρόπος που προσλαμβάνει, αναλύει και αξιολογεί την κρίση και την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων είναι αυτός που θα περίμενε κανείς από έναν άνδρα με την παιδεία του, το οικογενειακό του υπόβαθρο, και την εθνική του παράδοση.⁴⁴ Ο Βικέλας αποσύρεται από το προσκήνιο και παρατηρεί από μία απόσταση και με έντονη κριτική ματιά τις εξελίξεις του παρελθόντος. Δύο διαφορετικά επίπεδα αφήγησης συναντώνται: στη μια μεριά βρίσκεται ο νεαρός Βικέλας στην αρχή της εμπορικής του σταδιοδρομίας, στην άλλη ο Βικέλας στα χρόνια της ωριμότητας, με νοσοτροπία και απόψεις που διαμορφώθηκαν μέσα από τα χρόνια ζωής και εργασίας στον εμπορικό κόσμο. Από μία απόσταση ο Βικέλας σχολιάζει όλες εκείνες τις ειλικρινείς και σοβαρές δραστηριότητες με ελαφρά ειρωνεία, χιούμορ, ρεαλισμό, αλλά και σκεπτικισμό σχετικά με το εάν αυτές οι πράξεις σήμαιναν πραγματικά κάτι σχετικά με την επίδραση που ονειρεύονταν πως θα μπορούσαν να έχουν στην βρετανική κοινωνία ή πολιτική.⁴⁵ Φαίνεται πως αυτό το δεύτερο και παράλληλο επίπεδο – δηλαδή, του κριτικού Βικέλα στα χρόνια της ωριμότητας – αντικατοπτρίζει όχι μόνο έναν πραγματισμό, που είναι επακόλουθο της εμπειρίας, αλλά επίσης μία πιο διαφοροποιημένη η μάλλον συντηρητική στάση που συνδέεται και απορρέει από τη θέση του ως μέλους μιας εμπορικής κοινότητας.

Το νέο ιδανικό της αστικής ευημερίας

Χαρακτηριστικό για τη νέα αυτή διαμορφωμένη ματιά του ενήλικα Βικέλα είναι το αφηγηματικό του έργο, *Λουκής Λάρας*,⁴⁶ το οποίο γράφει όσο βρίσκεται στο Παρίσι, το 1878. Το έργο, που δημοσιεύθηκε το 1879, βασίστηκε στη γραπτή μαρτυρία ενός Χιώτη εμπόρου από το Λονδίνο, του Λουκά Ζίφου (ή Τζίφου). Ο Βικέλας, που γνώριζε προσωπικά το γέροντα, του είχε ζητήσει να γράψει τα απομνημονεύματά του.⁴⁷ Βασισμένο στα απομνημονεύματα του Ζίφου, ο *Λουκής Λάρας* του Βικέλα αποτελεί έναν ύμνο στην

⁴³ Μέσω της συγγραφής άρθρων (ο Λέων Μελάς έγραψε το γνωστό άρθρο *Hints on the solution of the Eastern Question*), μέσω της έκδοσης εφημερίδας (η ελληνική εφημερίδα *Eastern Star* δημοσιεύεται στο Λονδίνο), καθώς και με τη διοργάνωση μεγάλων συγκεντρώσεων (όπως εκείνη που διοργανώθηκε στο Crosby Hall κοντά στο City του Λονδίνου).

⁴⁴ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 289–230.

⁴⁵ ΒΙΚΕΛΑΣ 1908, 292, 298–300.

⁴⁶ ΒΙΚΕΛΑΣ 1879, ΒΙΚΕΛΑΣ 1991, ΜΟΥΛΛΑΣ 1974, 17–19, 20–21, 18–19, ΣΑΧΙΝΗΣ 1982, 65–103. Το έργο δημοσιεύθηκε αρχικά σε δέκα συνέχειες στο περιοδικό *Εστία*, ξεκινώντας από τον Ιανουάριο του 1879. Τον Ιούνιο του 1879 το βιβλίο δημοσιεύθηκε στα ελληνικά, και το ίδιο έτος μεταφράστηκε στα γαλλικά και στα γερμανικά. Βλ. ΤΕΡΑΗΜΟΥ 1991, 45–50.

⁴⁷ Το χειρόγραφο του Ζίφου βρίσκεται στο προσωπικό αρχείο του Βικέλα στην Εθνική Βιβλιοθήκη στην Αθήνα, και δημοσιεύθηκε το 1991 στην εισαγωγή της νέας έκδοσης του έργου από τη Μαριάννα Δήτσα. Βλ. ΒΙΚΕΛΑΣ 1991, 1–21, ΣΑΧΙΝΗΣ 1982, 92–95.

εμπορική και αστική ζωή, που φέρνει ευημερία και πλούτο. Το έργο παρουσιάζει έναν τύπο εμπόρου, ο οποίος κατά τη διάρκεια της επανάστασης επέλεξε τη στάση της μη συμμετοχής στη δημόσια ζωή, και αντ' αυτού το δρόμο του πλούτου και της ευημερίας.⁴⁸ Το βιβλίο γνώρισε επιτυχία, είχε συνεχείς εκδόσεις και ευνοϊκές σύγχρονες κριτικές, και μεταφράστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες.⁴⁹

Ο Βικέλας έγραψε αυτό το έργο κατά τη διάρκεια μιας από τις πιο σοβαρές κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος. Οι μελετητές αναρωτιούνται σήμερα πώς ήταν δυνατόν να συμβεί κάτι τέτοιο σε αυτήν την ειδική ιστορική και κοινωνική συγκυρία των ετών 1878–1879. Ο Παναγιώτης Μουλλάς εξηγεί πως ο Βικέλας ήθελε «να δείξει πως, για μια νέα αστική γενιά, θρεμμένη μέσα στο εμπορικό και κοσμοπολίτικο κλίμα του εξωτερικού, η εποχή της έντονης ιδεολογικής κινητοποίησης είχε τελειώσει μαζί με το ρομαντισμό· πως το 21 δεν μπορούσε πια να "λειτουργήσει" παρά μόνο σαν ανάμνηση και μαρτυρία, δηλαδή αποδραματοποιημένο, απομυθοποιημένο· πως μόνο ένα πιο νηφάλιο, νοικοκυριστικό και μετρημένο ιδανικό ανταποκρινόταν σε μια νέα πραγματικότητα που επέβαλλε την προσγειώση και την αλλαγή του τόνου.»⁵⁰ Ωστόσο γεγονός παραμένει πως μέσω του πρωτοποριακού αυτού έργου, ο Βικέλας αντιπροσώπευε όχι μια ολόκληρη γενιά, αλλά – όπως τονίζουν σύγχρονοι κριτικοί – μια μικρή πιο «ώριμη» μειοότητα.⁵¹

Χωρίς να εξιδανικεύει την ελληνική επανάσταση στο διήγημά του, επικεντρώνεται αντ' αυτού στην ατομική επιτυχία του Λουκή Λάρα και προβάλλει τον θρίαμβο της ατομικότητας και του επιχειρηματικού πνεύματος πάνω στην ιστορική αντιξοότητα. Το αφήγημα αυτό, υποστηρίζει ο Δημήτρης Τζιόβας, αντικατόπτριζε την κύρια ενασχόληση της εποχής (1830–1880), που ήταν η δημιουργία μιας αστικής και εύπορης κοινωνίας.⁵²

Ειρήνη, πρόδος και ελεύθερο εμπόριο

Παρόλο που ο Δημήτριος Βικέλας ποτέ δεν αμφισβήτησε το εθνικό ιδεώδες και εργάστηκε έντονα ως διανοούμενος και άνθρωπος των γραμμάτων για να υποστηρίξει το εθνικό ζήτημα, φαίνεται πως οι Έλληνες του εξωτερικού είχαν ένα διαφορετικό, μάλλον πιο συντηρητικό τρόπο να αντιλαμβάνονται την πολιτική πραγματικότητα και τις εθνικές ιδέες από τους Έλληνες του εθνικού κέντρου. Η ιστοριογραφία υποστηρίζει πως η απάντηση των Ελλήνων του εξωτερικού στη Μεγάλη Ιδέα ήταν το δόγμα του Ελληνο-οθωμανισμού, το οποίο συνδεόταν κυρίως με τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, και που προϋπέθετε την αποδοχή – έστω και προσωρινά – της ακεραιότητας της οθωμανικής αυτοκρατορίας.⁵³

⁴⁸ Πρβλ. με ΜΟΥΛΛΑΣ 1974, 17.

⁴⁹ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ 1953, 261, ΣΑΧΙΝΗΣ 1982, 59, 65–79, ΔΗΤΣΑ 1991, 31*, 91* κ.εξ.

⁵⁰ ΜΟΥΛΛΑΣ 1974, ιζ–ιη.

⁵¹ Ibid., ιη, υποσ. 1.

⁵² ΤΖΙΟΒΑΣ 2003, 31–32.

⁵³ ΣΚΟΠΗΤΕΑ 1988, 309–325.

Τον Βικέλα απασχολούσαν τα σύνθετα ζητήματα της ειρήνης και του ελεύθερου εμπορίου, της οικονομικής ανάπτυξης και μιας ισχυρής και εύρωστης κρατικής οικονομίας. Το έτος 1877 δημοσίευσε στο περιοδικό *Εστία* δύο άρθρα σχετικά με τον οικονομολόγο Ρίτσαρντ Κόμπντεν.⁵⁴ Σύμφωνα με τον Κόμπντεν (1804–1865) – βιομήχανο, πολιτικό, υποστηρικτή του ελεύθερου εμπορίου, βουλευτή – οι πολιτικές συγκρούσεις και ο πόλεμος δρούσαν ανασταλτικά στην ελεύθερη ανάπτυξη του εμπορίου, το οποίο αντίθετα ευημερούσε σε περιόδους ειρήνης, ενώ ταυτόχρονα ένα ακμάζον κλίμα ελεύθερου εμπορίου αποτελούσε εγγύηση για την ειρήνη και την ευημερία. οι πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις κατά τη διάρκεια της Ανατολικής κρίσης το 1877–1878 εμφανώς παρεμπόδιζαν την οικονομική ανάπτυξη, ενώ η ειρήνη ήταν η μόνη που μπορούσε να εγγυηθεί την υλική πρόοδο.

Το έτος 1877 ο Συγγρός διατύπωσε την άποψη πως υπήρχε μία διαφορά μεταξύ των συμφερόντων του σκλαβωμένου και του ελεύθερου ελληνισμού, και πως η υλική ευημερία του πρώτου τον έκανε απρόθυμο να ξεσηκωθεί.⁵⁵ Φαίνεται πως υπήρχε μία αντίφαση μεταξύ εθνικού ιδανικού και οικονομικής πραγματικότητας. Το 1878 ο Βικέλας έγραφε στον πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη από το Παρίσι: «Η γνώμη των ισχυόντων εν Παρισίοις είναι ότι το μέλλον της Ανατολής ανήκει εις εκείνο το κράτος του οποίου τα οικονομικά θα είναι υγιή.»⁵⁶

Αυτός ο τρόπος σκέψης και πρόσληψης της εθνικής, πολιτικής και οικονομικής πραγματικότητας αντιπροσώπευε όχι μόνο τους Έλληνες της Ευρώπης, αλλά και την επονομαζόμενη Ελληνο-οθωμανική αστική τάξη, η οποία ισχυροποιήθηκε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.⁵⁷ Σε μία περίοδο που ο ελληνικός αλυτρωτισμός παίρνει τις πιο αντιφατικές μορφές του, ο Βικέλας υποστηρίζει την ειρηνική, μη βίαιη μορφή της ερμηνείας της *Μεγάλης Ιδέας*, που αφορούσε το μετασχηματισμό της κοινωνίας εκ των έσω, και συνδεόταν με τις ιδέες του Διαφωτισμού. Ο Βικέλας πίστευε βαθιά στην αποφασιστική σημασία και επιρροή της γνώσης και εκπαίδευσης για την αλλαγή της κατάστασης του έθνους.⁵⁸ Για το Βικέλα οι εθνικές ιδέες ήταν στενά συνδεδεμένες με την προτεραιότητα της πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας, της ειρήνης, της οικονομικής ανάπτυξης, και της ευημερίας,

⁵⁴ Το άρθρο *Ο Βράντ περί του Άγγλου οικονομολόγου Ρίτσαρντ Κόβδεν* δημοσιεύθηκε στην *Εστία* στις 28 Αυγούστου 1877, και η μετάφραση μιας επιστολής του Κόμπντεν με τίτλο *Μία εξ Αθηνών επιστολή του Κόβδεν* στις 18 Δεκεμβρίου 1877. Βλ. ΤΕΡΔΗΜΟΥ 1991, 44–45. Σχετικά με την κριτική των Μαρξ και Ένγκελς στον Κόμπντεν βλ. ΔΗΤΣΑ 1991, 97*.

⁵⁵ ΔΗΤΣΑ 1991, 98*, υποσ. 214.

⁵⁶ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1953, 247. Για το διαφορετικό τρόπο ερμηνείας αυτής της συγκεκριμένης φράσης από το βιογράφο του Βικέλα, Οικονόμου, και από τη Δήτσα, βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1953, 247, ΔΗΤΣΑ 1991, 98*.

⁵⁷ ΠΑΝΑΓΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1980, 224, EXERTZOGLOU 1999, PEPELASSIS MINOGLU 2002. Για μία σύντομη παρουσίαση της οικονομικής σημασίας των Ελληνο-Οθωμανών, βλ. ISSAWI 1999.

⁵⁸ Πρβλ. με: «Τον πανσλαβισμόν, τους Τούρκους, τους Βουλγάρους και τους Φράγκους θα τους νικήσωμεν μορφούντες το έθνος δια της διαδόσεως γνώσεων και της αναπτύξεως της υλικής ευημερίας του, δύο πράγματα άτινα μεγάλως συνέχονται.» (ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1953, 183.) Επίσης με: «Δεν είμαι υπέρ της ‘Μεγάλης Ιδέας’, δια δύο ή τρεις τουλάχιστον γενεάς· θέλω να ενισχυθώ ο ελληνισμός εντός της καθ’ αυτό εστίας του. Ο Ελληνισμός εις την Τουρκίαν προάγεται μόνος του.» (ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1953, 183, υποσ. 2.)

και η «κυκλοφορία των ιδεών» θεωρείτο ως το μόνο αποτελεσματικό μέσο για τον μετασχηματισμό της πραγματικότητας και του κόσμου.

Σύνοψη / Συμπεράσματα

Ο Δημήτριος Βικέλας, έμπορος και διακεκριμένος άνθρωπος των γραμμάτων, ακολούθησε την τυπική καριέρα των μελών των μεγάλων εμπορικών οικογενειών της ελληνικής διασποράς στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Ο Βικέλας αντιλαμβάνονταν τον κόσμο των εμπόρων ως έναν κόσμο «ευγενείας»: έναν κόσμο με προνόμια, καθήκοντα, ευθύνες, βασισμένο στην παιδεία, την παράδοση και την τιμή· έναν κόσμο που δίνει στα μέλη του την περηφάνια και την αξιοπρέπεια της οικονομικής ανεξαρτησίας. Ένας κώδικας συμπεριφοράς, ικανότητες και προσόντα ήταν απαραίτητα για έναν πετυχημένο έμπορο, αλλά ο ιδεώδης τύπος, η «ουσία» του πραγματικού εμπόρου, συμπεριλάμβανε όχι μόνο ταλέντο, αλλά και πάθος και αφοσίωση στη δουλειά, ένα ζήτημα που ήταν στενά συνδεδεμένο με την «κλίση» στο επάγγελμα.

Το σύστημα της αλληλοβοήθειας και της συνεργασίας στην οικογένεια, μια από τις πιο σημαντικές παραμέτρους της επιτυχίας και ευημερίας των ελληνικών εμπορικών οίκων του 19^{ου} αιώνα, αποδείχθηκε πολύτιμη όχι μόνο σε περιπτώσεις μεγάλων εθνικών και διεθνών κρίσεων, ή προσωπικών ατυχιών, αλλά και όταν μέλη της οικογένειας, πετυχημένα και διακεκριμένα σε άλλους τομείς, οδηγήθηκαν στην οικογενειακή επιχείρηση για μεγαλύτερη ασφάλεια, πλούτο και οικονομική ανεξαρτησία.

Διεθνείς και εθνικές εξελίξεις προσλαμβάνονταν στο πλαίσιο των εθνικών ιδεών· το ιδανικό της ελευθερίας και το μίσος κατά της τυραννίας καλλιεργούνταν μέσω της παιδείας και της παράδοσης και βρίσκονταν υπό την επίδραση του ευρωπαϊκού διαφωτισμού και των αρχών της γαλλικής επανάστασης. Η ελληνική επανάσταση ήταν για τον Βικέλα στενά συνδεδεμένη με την εθνική μνήμη και με τη συλλογική μνήμη της οικογένειας. Η έκρηξη της επανάστασης σήμαινε για την ευρύτερη οικογένεια απώλειες ζωής, φυγή στην ασφάλεια, πολλές στάσεις σε διαφορετικά μέρη και χώρες, προσφυγική ζωή, απώλεια περιουσιών και μία ζωή στη φτώχεια. Την ιστορία της οικογένειας υιοθετούσε, σεβόταν και τιμούσε η νεώτερη γενιά, ενώ η πίστη και η αφοσίωση στην οικογένεια ήταν ένας αδιάσπαστος δεσμός. Ταυτόχρονα η ελληνική επανάσταση συνεπαγόταν τη διακοπή των εμπορικών δραστηριοτήτων και τον τρόπο ζωής των παραδοσιακών ελληνικών εμπορικών οικογενειών (εμπορικά δίκτυα, επικοινωνία, κινητικότητα, κοσμοπολιτισμός). Οι σπουδαιότερες διεθνείς πολιτικές εξελίξεις στη δυτική Ευρώπη και στην Ανατολή προσλαμβάνονταν όχι μόνο στα πλαίσια της φιλελεύθερης παιδείας και παράδοσης, αλλά και με ρεαλισμό και σκεπτικισμό στα πλαίσια μιας μάλλον συντηρητικής στάσης που απέρριβε από τη θέση του ως μέλους της εμπορικής κοινότητας.

Παρόλο που ο Βικέλας δεν αμφισβήτησε ποτέ την εθνική ιδέα, αντίθετα εργάσθηκε ως διανοούμενος και άνθρωπος των γραμμάτων έντονα για να υποστηρίξει το εθνικό ζήτημα, είναι γεγονός πως οι Έλληνες του εξωτερικού είχαν ένα διαφορετικό, μάλλον συντηρητικό τρόπο πρόσληψης της πολιτικής πραγματικότητας και των εθνικών ιδεών από τους Έλληνες που ζούσαν μέσα στο εθνικό κράτος. Η προβληματική της οικονομικής ανάπτυξης και μιας

Δημήτριος Βικέλας: Ένας έμπορος αυτοβιογραφείται

εύρωστης κρατικής οικονομίας, της ειρήνης και του ελεύθερου εμπορίου διαπερνούν τις σκέψεις και τα γραπτά του Βικέλα. Το μέλλον της Ανατολής, υποστηρίζει, ανήκει σε ένα κράτος με ακμάζουσα οικονομία. Ο Βικέλας πίστευε βαθιά στη σημασία της γνώσης και παιδείας για τον μετασχηματισμό της κατάστασης του έθνους εκ των έσω, αλλά και στην προτεραιότητα της πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας, της ειρήνης, της οικονομικής ανάπτυξης και της ευημερίας. Οι απόψεις και οι αξίες του επικεντρώνονταν στη σταθερότητα στην κοινωνία, στην πολιτική και την οικονομία, μία ισχυρή κυβέρνηση, δημόσια τάξη, ειρήνη, και ευημερία, και αντιπροσώπευαν το συντηρητικό χαρακτήρα και τη νοστροπία του εμπορικού κόσμου.

Βιβλιογραφία

- ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χ. *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1986.
- ΒΙΚΕΛΑΣ Δ. *Η ζωή μου. Παιδικά αναμνήσεις. Νεανικοί χρόνοι*, Αθήνα 1908.
- ΒΙΚΕΛΑΣ Δ. *Λουκής Λάρας*. Επιμ. Μ. Δήτσα, Αθήνα 1991.
- ΒΙΚΕΛΑΣ Δ. *Άπαντα*. Επιμ. Α. Αγγέλου, τόμ. 1–8, Αθήνα 1997.
- ΒΙΚΕΛΑΣ Δ. *Λουκής Λάρας: Αυτοβιογραφία γέροντος Χίου*, Αθήνα 1879.
- ΔΕΡΤΙΑΝΗΣ Γ. *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880–1909*, Αθήνα 1985.
- ΔΗΤΣΑ Μ. Εισαγωγή. In: Μ. Δήτσα (επιμ.). Δ. Βικέλας, *Λουκής Λάρας*, Αθήνα 1991.
- ΚΑΡΔΑΨΗΣ Β. *Σύρος: Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου, 1832–1857*, Αθήνα 1987.
- ΚΑΡΔΑΨΗΣ Β. *Έλληνες ομογενείς στη Νότια Ρωσία, 1775–1861*, Αθήνα 1998.
- ΚΑΡΔΑΨΗΣ Β. *Ο Ελληνισμός του Ευξείνου Πόντου*, Αθήνα 1997.
- ΛΕΤΣΑΣ Α. *Δημήτριος Βικέλας*, Θεσσαλονίκη 1951.
- ΜΕΛΑΣ Δ. *Ηπειρωτικές μελέτες. Μία οικογένεια, μία ιστορία*, Αθήνα 1967.
- ΜΟΥΛΛΑΣ Π. Εισαγωγή. In: Π. Μουλλάς (επιμ.). Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Α. Παπαδιαμάντης αυτοβιογραφούμενος*, Αθήνα 1974.
- ΜΠΑΛΑΝΟΣ Δ. *Δημήτριος Βικέλας. Νέα Εστία* 38, 1945, 493–498, 574–581.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α. *Τρεις άνθρωποι. Συμβολή εις την ιστορίαν του ελληνικού λαού, 1780–1935*. Τόμος 2, *Δημήτριος Μ. Βικέλας 1835–1908*, Αθήνα 1953.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β. *Η βιομηχανική επανάσταση και η Ελλάδα 1832–1871*. In: Κ. D. Grothusen (επιμ.). *Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1980.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν. *Ερμής ο Κερδώος, ήτοι Εμπορική Εργνωλοπαιδεία*, Βενετία 1815 κ.εξ.
- ΣΑΧΙΝΗΣ Α. *Παλαιότεροι πεζογράφοι*, Αθήνα 1982.
- ΣΚΟΠΕΤΕΑ Ε. *Το 'πρότυπο' βασιλείο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα, 1830–1880*, Αθήνα 1988.
- ΣΥΓΓΡΟΣ Α. *Απομνημονεύματα*, τόμ. 1, Αθήνα 1908.
- ΤΕΡΔΗΜΟΥ, Μ. *Χρονολόγιο Δημήτριου Βικέλα*, Ηράκλειο 1991.

- ΧΑΡΑΛΥΠΗ ΤΖ. *Ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας, 19^{ος}–20^{ος} αιώνας*, Αθήνα 2001.
- ΧΙΟΝΙΔΗΣ Γ. *Η αρχοντική οικογένεια της Βέροιας των Μπικέλλα-Βικέλα*, Βέροια 2006.
- ΧΙΟΝΙΔΗΣ Γ. *Ο Δημήτριος Βικέλας και ο δεσμός του με τη Βέροια. 150 χρόνια από τη γέννησή του, 1835–1985*, Θεσσαλονίκη 1986.
- ANASTASOPOULOS A. Building alliances: A Christian merchant in eighteenth-century Karaferye. In: *Oriente Moderno* 25/1, 2006, 65–75.
- BITROS G., PEPELASSIS MINOGLOU I. Entrepreneurship and market order: Some historical evidence. *Munich Personal RePEc Archive*, 2007, paper no. 573, 1–17.
- EXERTZOGLU H. The Development of a Greek Ottoman Bourgeoisie: Investment Patterns in the Ottoman Empire, 1850–1914. In: D. Gondicas, Ch. Issawi (επιμ.). *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, Princeton NJ, 1999, 89–114.
- GILBAR G. The Muslim big merchant-entrepreneurs of the Middle East, 1860–1914. In: *Die Welt des Islam* 43/1, 2003, 1–36.
- ISSAWI CH. Introduction. In: D. Gondicas, Ch. Issawi (επιμ.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, Princeton NJ, 1999, 1–16.
- PEPELASSIS MINOGLOU I. Ethnic Minority Groups in International Banking: Greek Diaspora Bankers of Constantinople and Ottoman State Finances ca. 1840–1881. In: *Financial History Review* 9/2, 2002, 125–146.
- ΤΖΙΟΒΑΣ D. Indigenous Foreigners: The Greek Diaspora and Travel Writing (1880–1930). In: D. Tziouvas (επιμ.). *Greek Diaspora and Migration since 1700. Society, Politics and Culture*, Farnham, 2009, 157–175.
- ΤΖΙΟΒΑΣ D. *The Other Self. Selfhood and Society in Modern Greek Fiction*, Lanham, MD 2003.
- WEBER M. *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. London 1976.